

הטקסט הישראלי הצופה פני עתיד ביותר שנכתב בשנים האחרונות - תרבות וספרות

 [haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-06-09/ty-article/.premium/0000019e-abfa-df19-a59e-ffff15b20000](https://www.haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-06-09/ty-article/.premium/0000019e-abfa-df19-a59e-ffff15b20000)

אברהם בורג

June 9, 2026

לווייתן ברוח, מאת חיים באר, הוצאת עם עובד, 2026, 304 עמודים

רוב הביקורות על הרומן החדש של חיים באר נעות בתוך קואורדינטות מוכרות, העלילה והדמויות, שכבות הסוגה והעודף הטקסטואלי. אף אחת מהן לא ניסתה להשיב לשאלה הפשוטה שהרומן מציב לפני קורא ישראלי של 2026, האם ייתכן שבאר כותב על אחרי ישראל? "לווייתן ברוח" הוא אמנם מסע בעקבות חידה ספרותית, רווי תפניות, זיכרונות אישיים ונוסטלגיה קולקטיבית, אבל בעיקרו הוא מניפסט פוסט-ישראלי, כתוב בהתאמה מלאה לנסיבות שבין האקטואליה להיסטוריה שבהן אנחנו חיים.

המספר של "לווייתן ברוח" עוקב אחר מקורותיו ומסתריו של ספרון שנגלה לו באקראי בחנות ספרים ישנים בירושלים, וכמו ארכיאולוג ספרות, תולעת ספרים מיומנת, הוא מגיע אתו אל מעמקי גרמניה העכשווית וזו שהיתה. המסע מתקיים בשלושה נתיבים, המסעות מישראל לרגנסבורג שבבוואריה ובחזרה, התנועה בין קהילת רגנסבורג שבהווה לזו של ימי הביניים עד חורבן הקהילה בגירוש של 1519, ועיסוק בחייו ובחשיבותו של יוסף אופאטושו, אחד מגדולי סופרי היידיש במאה העשרים.

בביקוריו החוזרים ברגנסבורג, על צומת הדנובה והרֶגֶן, באר משחזר באסוציאציות תזזיתיות את זירות ההתרחשות, החורבות, האישים שפעלו בהן והמצבות ששרדו. הוא מקלף את שכבות העיר הקיימת כדי להגיע אל האקוויפר האוצר את זיכרונות היידיש והיהודים שגורשו לפני מאות שנים. כדרך כל סיפוריו של באר גם זה מרתק כחיפוש אחר מטמון ספרותי גנוז. הטענה העמוקה של באר מטלטלת פי כמה מהמעשיה עצמה. הוא מסמן תנועה תרבותית בתר-ישראלית במלוא מובנה, ארץ חמדת האבות, ארץ האזעקות ומדינת הנופלים, אינה נקודת הגמר של ההיסטוריה היהודית, היא אך פרק אחד, חשוב ככל שהינו, בתוך סיפור ארוך בהרבה. ובאר חש את סופו וחש לשרטט את מתווי הפרקים הבאים של הגורל היהודי.

אני חושד בבאר שבחר בלווייתן לכותרת ספרו לא בגלל המעדנים המחכים לצדיקים בסעודת גן העדן שלהם וגם לא בגלל עיטור הברזל מעל דלתו של יידו בעיר הגרמנית אלא כתזכורת ל"לווייתן", ספרו המכונן של ההוגה המדיני האנגלי תומס הובס בן המאה ה-17. הובס כתב את חיבורו מתוך חשש גדול מההתמוטטות של מערכות השלטון במקרה של מלחמת אזרחים באנגליה. ספרו של באר ספוג באותו חשש מפני התוצאות ההרסניות העלולות להיות למלחמת אזרחים ישראלית בימינו. הובס התמקד ב"לווייתן" שלו בכוח השררה, באר עוסק ב"לווייתן" שלו בכוח שברוח. שני לווייתנים ורק רוח אחת. הרוח היהודית הנצחית שבאר הוא מבטאה הישראלי הגדול.

כלומר הלווייתן של באר מציע את ההפך מהכוחניות שמציע הובס. הוא בא להזכיר את שגדולי ההוגים הציעו ברגעי שבר יהודיים קודמים, את ההבנה שמולדתו האמיתית של העם הזה אינה פיסת קרקע אומללה ואדומה מדם אלא מרחבי הטקסט. קו נטוי מחורבן הבית השני לחורבני ישראל העכשווית, בין יבנה וחכמיה לגרמניה וארונות ספריה היהודיים שהיו בה ובין רבי יוחנן בן זכאי לחיים באר.

היינריך היינה, המומר הכי יהודי, הבין טוב מכולם את מהות הקיום היהודי וניסח זאת בחדות, " [היהודים] הצילו את הספר מן האש הגדולה של בית המקדש השני, ונשאוהו עמם בגלות כמעין מולדת נידת". היינה דיבר על עם שהאוריינות מולדתו והטקסט נופיו ותבניתו, עם שלמד ולימד במשכן של אלפיים שנה, שאפשר לשרוף מבנים אפילו הם משכנו של האל, אבל שום אש לא יכולה לכלות את הזיכרון הצרוב על-גבי דפי הטקסטים. באר לוקח את התובנה הזאת הלאה. הוא מפנה אותה ישירות אל הישראלי שאולף לחשוב שהאדמה קדושה מכל וחיו עליה נצחיים.

כדי להבין את הלווייתן של באר צריך לפענח את עגנון של באר. באר קשור בטבורו לש"י עגנון לא רק בהיותו היחיד הכותב כיום ברמת זרם התודעה המדרשי של עגנון ולא רק בשל סגנון הסטייה לסימטאות כדרך להבנת דרכי המלך של הסיפור אלא בגלל התוכן. חלק ניכר מקורפוס יצירתו הקודם של באר מושך בדרכים שונות את "תמול שלשום" אל תוך ימינו. בהעניקם לו את פרס עגנון קבעו המעניקים כי "אין דומה לו בין הסופרים העברים בדורותינו בעומקה, ברוחבה, ברציפותה ובריבוי פניה של זיקתו לעגנון". זיקה זו אינה ספרותית בלבד. כשם שעגנון ניצב תמיד בין שני עולמות, בין ישן לחדש ובין שם לכאן, כך באר כותב מתוך חיכוך בין זיכרון חי לאובדן ממשי.

ב"לווייתן ברוח" עגנון נוכח כדמות וכצל, אך הפעם באופן אחר. באר יוצא למסע בעקבות סיפור שמצא גנוז בתוך ספר שקנה, "יום ברגנסברוק", כשמסעו האמיתי מוסתר בעורמה בארית קלאסית, עמוק תחת השכבות הגלויות. מסעו הסמוי הוא מסע אל גרמניה של עגנון, תגובה ישירה לשתי נובלות שעגנון השאיר בהן שאלה בלא מענה, "עד הנה" ו"בחנותו של מר לובלין", שתיהן שזורות באותו מוטיב כפול של נוכחות ונעדרות, של ארון הספרים היהודי הקיים ואינו קיים בהן בעת ובעונה אחת.

ב"עד הנה" מגיע ארון הספרים לביטוי בדמותה של ספרייתו הגדולה של דוקטור לוי השוכנת בשני חדרים מלאים בעיירה גרימה הסמוכה ללייפציג, סגורה ונעולה בביתו הנטוש. המספר, בן דמותו של עגנון, כמה אליה ויוצא בעקבותיה לשני מסעות הצלה. ב"בחנותו של מר לובלין" ארון הספרים נוכח בעצם העדרו, "אין כאן ספרים", מעיד המספר, "חוץ מספר הטלפון ומפת המערכה וספר תולדות הרכבות". ההעדר מומחש עוד יותר בדמותו של הרב ר' יונתן, תלמיד חכם שבחדרו ספרייה שלמה ומפוארת שאורות כוכבים מהבהבים על-גב כרכיה כל הלילה, ואף על פי כן לכל אורך הסיפור לא נפתח אצלו ספר אחד. הרב נמצא ליד ארון הספרים, נסמך עליו כמעמד כבוד, אבל אינו קורא בו ואינו לומד ממנו. כך ביסס באר, בעיון שכתב על הנובלה, את ה"נוכחות הנעדרת" כציר המרכזי של כתיבת עגנון הגרמנית, ספרייה שיש לה גוף אבל אין לה חיים, אוצר שהדלת אליו פתוחה ואיש לא נכנס.

הממד הגרמני של הרומן אינו מקרי ואינו דקורטיבי. עגנון, שגרמניה היתה כר פריחתו היצירתית הגדולה, בנה ב"עד הנה" תשתית שבאר יורש אותה במודע. דן מירון, שעסק בנובלה זו ביסודיות וכתב גם את אחרית הדבר של ה"לווייתן ברוח", הצביע על הפרדוקס המרכזי שעגנון מעצב: האדם היהודי השלם נמצא בגרמניה ואילו האדם המפורק נמצא בירושלים. הנוכחות ב"שם", בגלות, בחיכוך עם סביבה שאינה שלך, היא שמייצרת את הכוח היצירתי ולא הנוכחות ב"כאן" של הריבונות הנוחה והמסתגרת. גרמניה, לפני שהפכה שם נרדף לחורבן, היתה אדמת הפריחה הגדולה ביותר של היצירה היהודית בעת החדשה. באר נשאב לגרמניה, ולא בפעם הראשונה בכתביו, כי הוא מבקש להחזיר את כתיבתו וקוראיו לנקודה האחרונה שבה הוכיחה היהדות שהיא מסוגלת לפרוח בלי ריבונות.

זלמן שוקן הבין את זה ותירגם למעשים, וכך כתב גרשם שלום על בית ההוצאה ששוקן הקים בגרמניה של שנות השלושים, "יהדות גרמניה מעולם לא ריכזה ריכוז כה עצום של ערכים יהודיים כפי שעשתה זאת על סף חורבנה באמצעות הוצאת שוקן". שוקן קלט בחוכמתו שאם יצירתם של ביאליק, עגנון, קפקא, רוזנצווייג ובובר תיכנס לנפשם של אנשים כטקסט חי ומהודר העם הזה יוכל להמשיך לנדוד כשהספרייה כולה על גבו. מה שמירון ראה בנובלת עגנון שוקן ביצע בחיים, מול חורבן מתקרב הדרך להצלת התרבות היהודית היתה הנצחת חיוניותה בתוך טקסטים חיים וקנוניים ולא בשימורם המאובן. ארון הספרים של ד"ר לוי בגרמניה, שאיש לא הגיע אליו ברגע הנכון, קיבל אצל שוקן גוף פיסי, הוצאת ספרים שיצאה לקראת היהודים, פתחה לפניהם את הארון והפקידה בידם את האוצר. עגנון הוא פרי בטנו של שוקן, ובאר הוא זה שלוקח את הפרויקט שלהם ומחדש אותו כמענה עצוב ואופטימי לימים בהם הריבונות החולה נהפכה למחוללת החורבן.

"לווייתן ברוח" הוא בראש ובראשונה ניסיון להשלים את מה שעגנון השאיר פתוח. ארון הספרים הנוכח נעדר בשתי הנובלות הגרמניות שלו מקבל ברומן של באר גוף וכתובת. בספרון היידי הנשכח "בשרשרת המדרשים" לא חונקת את העלילה כלל ובכל שכבות הטקסט שמבקרים קוראים להן "גודש". עגנון יכול היה רק לכסוף לארון הספרים ולא להגיע אליו. באר, שקרא את עגנון לעומקו וכתב עליו לא מעט, החליט לפתוח את הארון, לפרוש את תכולתו ולהפוך אותה לרומן. באר ברגנסבורג לא מחפש מסמך, הוא מחפש את מה שספריית ד"ר לוי הבטיחה ולא הצליחה לקיים, את הרצף החי של אלף שנות תרבות יהודית שאפשר להיטלטל עמה, בנוסח היינה, כשכל השאר מתפרק.

עגנון חש זאת בעצמותיו. בנאום הנובל שנשא בסטוקהולם בדצמבר 1966 סיפר כיצד ספריו נשרפו בגרמניה ויחד עמם "ארבעת אלפי ספרים עבריים, רובם שירשתי מאבותי וחלקם קניתי בכסף שהפרשתי ממחייתי". עגנון לא נכנע לאש הגרמנית. הוא בנה ספרייה חדשה וכתב מבראשית. ודווקא מהגלות הגרמנית שלו צמחו "בחנותו של מר לובלין" ו"עד הנה", שתי יצירות שבאר קרא כחוקר וסופר והבין שהן מציבות שאלה שלא קיבלה תשובה, מה יקרה לארון הספרים הזה כשהמקום הפיסי שבו פעלו ונקברו שוקן ועגנון יתפרק?

זאת ליבת הפרדוקס שהמבקרים החמיצו. דווקא הרומן שנראה לרבים כמוטרד מאסון אוקטובר הפתאומי וכתוב אבל נוסטלגי הבורח מההווה הוא הטקסט הישראלי הצופה פני עתיד ביותר שנכתב בשנים האחרונות. באר מציע עתיד שמעל ומעבר למקום, כאומר, הפרויקט הטריטוריאלי הישראלי כירסם את עצמו לדעת. הריבונות הקרקעית ריסקה את קתדרלות הרוח של היהודים. והרי לכם, פליטי ישראל הפוטנציאליים, ידע חיוני להמשך קיומכם, תמיד היה קיים מצב יהודי אחר שלמד לבנות בתים בני קיימא, בתים שברוח, שאינם נופלים. לשיטתו אנחנו יכולים לחזור אליהם ולהיבנות מתוך הזיכרון העמוק של מה שאנחנו יודעים לעשות טוב מכל. ובסגנונו של באר: סוכת דוד נופלת, תבל היהודים בל תימוט לעולם. אלה הופכים את "לווייתן ברוח" לרומן פוסט-ישראלי במובן המדויק של הביטוי. פוסט-ישראלי, כלומר מה שבא אחרי. כל אשר אולי יבוא כבר כתוב כאן בתוך הספר הזה. ארון הספרים הנייד מוכן לנדוד. ישראל הנוכחית היא אספסיינוס של עצמה וחיים באר לעומתה הוא נביאה של היהדות הבאה.